

6

تورک بوروی

جل : 1 Say : 6 26 kaimusani 1327

تورکک قاندهت چالشیر
اون بش کونده بر چیقار

صورتله حرکت اقتضا ایده چکنی ازانئه ایتمزدن اول وجودمزی بو علتته مستعد
قیلان اسبابی منحصر آ بیان ایده لم : متورم بریدر ویا والدهنک چوجقاری ورم
اولمغه زیاده مستعددرلر. بونلرک بک جدی بردقت واهتمامله بیوتولماری لازمدر.
آنحقی بو سایهده ارثی اولان ضعفک ازالهسی ، مقاومتک تربیدی ممکندر .
حالبوکه بو بیچاره لر ، اکثریا ، خسته لفنک طبیعت ونوعی بیلمین پدر ویا
والده لریله برابر یاشارلر . جگر پاره سنی قوجاغنه آلهرق نازک یاناقلرندن متصل
اوبن زواللی والده شهبه سز حیاتندن ده اعزیز بیلدیکی اولادنی جهالتندنطولایی
زهرلر ، طوریر . خفیف بر اوکسور وکدن عادی بر تزلهدن عبارت ظن اولنان
او قورقنج خسته لغه مبتلا اولان پدر نور دیده سنی قوجاقلادینی زمان الیسه سیله ،
الریله ، بیقاریله معصومک هر طرفه ورم میقروبلری صاچار . والدیئک
اوطه سنده یتاقلری یاننده دائمی صورتده بولنان یاوروجق ، منی منی الریله
یردن آلدینی اویونجاغنی طاتلی بر تبسمله یوزونه کوزونه سوردیکی زمان ورم
تخمی نازک وجودینه ادخال ایدر . وقوفسز لقلرندن بوحالره تمامیه لاقید قالان
او آنا ، او بابا حقیقی بیلسه شهبه سز تحنن ایدر .

قبالی محملرده ، هواسز ، قارا کلک ، رطوبتلی اوطه لرده ، غیر کافی بر غذا ایله
یاشایانلر ، فضله مقدارده اسپرتولی مشروبات استعمال ایدنلر ، یأس وکدر ویا حرص
وقیصقانچلق کی حسیاتله دماغارینی دائمی بر تهیج ایچنده بولندورانلر وجودلرینی
ورمه مستعید قیلارلر .

سؤ استعمالات ورمک اک مؤثر سببلرننددر .

کله جک مقاله مزده ورمله نه صورتله مجادله ممکن اولدیغنی یازاجغز .

درقنور عاقل مختار

تاریخ و آثار عقیقه

تورکولوغ و و . رادلوف و ویلهلم طومسن حضراتنک ژویله لری
یازیم عصر اقدم ، تورک لری قدیم حیاتلرینه عائد معلومات علما ومورخلر

آره سىندە بىلە آزىدى . اُسكى تورك آتارى ، يازىلىرى ھنوز كىشىلەرگە
اولدىقتىن ، تورك تارىخى قىدىنك ماخذى ايران وچىن حكايلەرىنە ، آوروپادە
ھون قورقوسىلە يىلشمىش ماساللارە انحصار ايدىر كىيدى . مغلۇب قوملار طرفىدىن
نقل اولونان حكايلەر ، طىبىي ھې توركلىرىك غەلىپە اولوردى . بۇكۈن چوقۇملىرىمىز
اللىرىدە بولۇندىردىغىمىز تارىخ كىتابلىرى ھې بۇيارىم عصر اُسكىمىش ماخذلاردىن
آلۇب يازىلدىقلىرى ايجۇندىركە بۇيۇك ملتىمىزك حىيات ماضىيەسىنە دائىر وىردىكى
مەلۇمات ھىم آز ، ھىم دە غەلىپىمىزدەدر .

ھىلى تارىخىمىزك توركلىرىك پىك ضررلى بوعظمىن نقصانىك ازالەسىنە ايللىك بولى
آجان ، قىسمەن ازالەيە مۇفقىدە اولان وبوصورتلە توركلىككە بۇيۇك فائىدە طوقۇندىران
آلمان رادولفى ايلە دانىمارقىلى طومىس اولمشىدر . مىسىرلىرىك ، آتۇرلىرىك ،
چىنلىلىرىك مىدىتلىرىنى ، لىسانلىرىنى ، يازىلىرىنى ... الخ تىدقىق ايدىن ومىستقىل برىشە
علم صايىلان Egyptologie ، Cinologie ، Assyriologie عنوانلى بىلىكىلەر
واردىر . رادولفى وطومىسنىك سى و كىشىلەردىن اول توركلىرىك مىدىتلىرى ، لىسانلىرى ،
يازىلىرى ... الخ ايلە اوغراشان برىعلم ، Turcologie يوقىدى . بۇزاتلار سايەسىندە
توركولوژى تاسىس ايتىدى و كۈندىن كۈنە ترقى و تىكىلمە ايتىمىكىدەدر . ايشىتە
توركلىرىك ، توركلىرىك مىدىت و تارىخلىرىنە بۇيلە پىك بۇيۇك خىدمەتلىرى طوقۇنان ،
توركولوژىنىك بابالىرى اولان بۇيۇك مىستىرق علامەنىك بۇكۈنلەردە طوغىشلىرىنىك
سەنە دورىلەرى اولدى . رادولفى كانون ئانىنىك بىشىنى كۈنى ۷۵ ياش طولدى ؛
طومىس ايسە كانون ئانىنىك اون ايكىنچى كۈنى ۷۱ ياشنىە آياق باصدى . شاكر دلىرى ،
دوستلىرى ، علمى سىلەردىن مىستقىد اولان بوتون مىستىرقلىرى عالمى بۇيۇك
استادك طوغىشلىرى كۈنلىرى تىرىك ايدەرك بايراملادىلەر ، قۇتلايدىلەر ؛ غەلبە
مەروف تەبىر ايلە ۷۵ نىچى و ۷۰ نىچى ياشلىرىنىك ژوبىلەسىنى ياپىدىلەر . بۇيۇك
داهى مىستىرقلىرى سى و كىشىلەرنىك كچوق فائىدەسى بىز توركلىرىك طوقۇندىرى
ھالەدە ، چوق تاسىف اولونۇركە ، بىز سەنە دورىە شەكىللىرىنە پىك آز اشتراك
ايدە بىلىدك : رادولفى شىفاھە تىرىك ايدىن كىمىلەر آراسىندە روسىيەدە ساكن

تورک آروغلىرىنىڭ وىكىللىرى باردى؛ طومسنى «تورک يوردى»، «تورک درىكى» [۱] و «عثمانلى تارىخى انجمنى» تېرىك تلغرافنامەسى كۈندەردىلەر؛ ايشيتىدىكىمىزە كۈرە «عثمانلى تارىخى انجمنى» طرفىدىن معلم طومسنىڭ خىدماىنىڭ حكومت عثمانىيەجە رسماً تەقدىرىيچۈندە تەشۋىشەندە بولۇنىلەققىدەر؛ بىردە «تورک درىكى» اىلىك دىفعە رادىلوف و طومسنىڭ اوقومەيە موفىق اولدىنى «اورخون يازىسى» نىدىن باحث نىجىب عاصم بىكك اترىنى، مىشارالىھىم شىرفە طبع و نىشر ايتىدى. ايشتە توركلرك، بوايىكى بويوك توركولوغەبوكون كۈستەرە بىلىدىكلرى احترام نىشانلىرى؛ اعتراف و تىكرار ايدەرزكە بويوك آزدەر...

«تورک يوردى»، معلم رادىلوف و معلم طومسنىڭ خىدماىنىڭ پىكى دىرىن و پىكى صىمىيى تېرىك، شىكران و خىرمىللىرىنى عىرض ايدەر و عىنى زىماندە متواضع و رعايتكار صدىاسىنى، عثمانلى معارف نىظارت جىلىلەسنىە رىفع ايدەرك، توركلرك بىك شوقدر سنىە اول، خىصوصى خىروقات، ادبىيات و مىدىئىت صاحىبى اولدىقلىرىنى، بوتون عالمە اىلىك دىفعە اوكرەتمىش اولان بويوك مىخترم عالمىرە توركلرك شىكرانىڭ، توركلرككە لايىق رىصورىتدە، ابراز اولونمەسىنى رىجا ايلەر.

*
**

قارەلىرىمىز آراسىندە مىشارالىھىمك تىرجمە خاللارنى بىلىمەنلەردە بولۇنە. بىلىمك اىمتالە مەنى مىختىصراً آشاغىيە يازىيورز:

رادىلوف، اصلاً آلماندر. ۱۸۳۷ سنىە سنىدە «برلىن» دە طوغدى. اعدادى تىخسىلنى اىكال ايتىد كىدن صوكر، آلمانىانك بىرقاچ دارالفىئونىندە بولۇنەرق، بالخاصە لسانلر علمى ايلە توغىل ايتىدى. ابتدا سامى لسانلرك تىدقىقىلە اوغراشەدىسە دە چوق كچمەدن اورال و آلتون طاقى (Ouralo-altaïque) دىللىرىنە مىراق صاردى

[۱] «تورک درىكى» و «تورک يوردى» نىك مىشتركا كۈندەردىكلرى تلغرافنامەنىڭ صورىتى شوقدر:

«تورک يوردى و تورک درىكى توركلەرە بويوك دەدە لرىنىڭ اونوتولمىش يازىللىرىنى اوقومەيى اوكرەتن و أسكى مىدىتلىرىنىڭ خىيالىنى چانلاندىران معلمك طوغىشنىڭ تىمىشنىچى بىلىنى تېرىك ايدىر.»

و شمدی به قدرده تورک و تاتارلرک منسوب اولدوغی بوبویوک عرقک لسان، دین،
 اُتوغرافیا و تاریخی ایله مشغولدر. تورک و تاتارلسانلرینی مکمل و علمی اوله رق
 ایلك تدقیق و تحقیقه کیریشن رادلوف اولدوغندن، مسقوا السنه شرقیه مکتبی
 برتربیکنامه سنده مشارالیه تورکولوغلرک باباسی، یاخود شیخی دیه خطاب ایتمشدرکه
 بک طوغرودر.

رادلوف، تورک - تاتار دیللرینک حقیقه تدقیقی ایچون روسیه و آسیاده
 یاشامق لزومنه قناعت حاصل ایدهرک، آلمانیای ترک ایتمش و روسیه ده یرلشمشدر.
 برمدت پترسبورغده قالدقندن سوکرا آلتون طاغ یاقیننده و تورک - تاتارلرایچنده
 کائن (بارناوول) شهرینه معلمک ایله کیتدی. مدنیت حاضره مرا کزندن بک اوزاق
 بوکوچوک شهره کیتمکدن مرادی، اورالرده ساکن تورک - تاتار قوملرینک لسانلرینی،
 معیشتلری طرزینی یرنده تدقیق ایتمکدی. رادلوف، جنوبی و شمالی آلتون طاغنی،
 شرقی قیرغیز اووه لرینی، طاشکند، خوقند و سمرقند طرفلرینی طولاشه رق
 عوام ادبیاتنه دائر جوق اثرلر طویلا دی. ۱۸۶۶ سنه سندن اعتباراً «تورک
 نسللرینک عوام ادبیاتی نمونه لری» نامیه آلمانجه نشر ایتمدیکی مجموعه لر، ایشته
 بوسیاحت و تتبعاتک ممره لیدر. رادلوف بوبک قیمتدار تورک ادبیاتی خزینه سنی
 بالذات کیدوب جمع ایدمه دیکی یرلردن بالواسطه طویلاتدیردی.

رادلوف آلتون طاغ آرالرنده طولاشیرکن، تورک لهجه لرینک بر لغت کتابی
 یازمق هوسنه دوشهرک اثنای مطالعه ده کوردیکی کله لری اهمیتله قیده کیریشمش
 و بوضورتله، الک معظم اثری اولان Versuch eines Worterbouches der
 Türkischen Dialekte وجوده کله یه باشلامشدر. بولغت کتابنده تورک
 لسانلرینک بالجه شعباتی تدقیق و مقایسه اولونیور؛ وهرسنه برجزوی نشر
 ایدیبور.

رادلوف ۱۸۷۱ سنه سنده سبیر یادن آوروپای روسیه نونه رک قرانه یرلشدی.
 واوراده ولایتک اسلام مکتبیری مفتشی اولدی و عینی زمانده قزان و جوارنده
 یاشایان تورک قوملرینک لسانلرینی تدقیق ایله اوغراشدی.

رادلوفک اداری خدمتی اثناسنده روسیه مسلمانلرینه ایللیکی طوقوندیغی،

بودفعه طوغیشینک ۷۵ نجی سنه دوریه سی مناسبتیه ، « وقت » ک یازینی شو
 سطرلردن آکلاشیله بیلیر : « رادلوف ، قزان دائره سی مفتشی ایکن تاتاردار-
 المعلمینی آجدی و اوکا روح و یردی . بومکتیک مدیرلکنه مشهور مسلمان
 عالمرندن علی افندی بی ، دین معلملکنه فاضل شهر شهاب الدین مرجانی بی
 تعین ایتدی . تاتارجه ملی ادبیات نمونه لری ، ادبی وفقی اثرلریازوب باصدیردی .
 مسلمانلر آراسنده تاریخ مجملری یتیشدیرمه یه غیرت ایتدی . ملی ادبیاتمه قیوم
 ناصری ، فکر او یاندریمه یه شهاب الدین مرجانی واسماعیل غصبرینسکی نه قدر
 بویوک تاثیر ایتدیلسسه ، تورک - تاتار دیلینه ، تاریخنده رادلوفک ایتدیکی
 خدمتلی اودرجه ده در . »

۱۸۸۴ سنه سی رادلوف روس علوم آقاده میاسنه اعضا نصب اولوندی .
 و بوتاریخندن اعتباراً اسکی تورک لسانلریله اشتغاله باشلادی . « قوداتقوبیلیک » ی
 نفیس برصورتده باصدیردی . ۱۸۸۹ ده کشف اولونمش اورخون آبدهلرینک
 یازیزی قویه نهاغ دار القنون معلمی طومسن طرفندن حل ایدلکدن صوگرا ،
 ۱۸۹۶ ده رادلوف کول تکین آدی شهزاده نك ناهنه دیکلمش طاشک یازیلری
 ترجمه ایتدی و بونکله تورک تاریخینک مهم برقبسی ایضاح اولوندی . تورکله
 ایتدیکی بویوک خدمتدن اوتری کندیسنه عثمانلی تورکلری خاقانی طرفندن
 برنجی مجیدی نشانی ویریلدی .

رادلوف ، پترسبورغ آتوغرافیا موزه سنک مدیری در . بو آتوغرافیا
 موزه سی ، تورکلهکله هاند اثرلر جهتندن دیا در موجود موزه لرك اك زنکیندر .
 شمندی یتش بوش یاشنده براختیار اولدوغی حالده ، صوگ سنه لر طور فائده
 کشف اولونمش او یغور خطیله اسکی تورکجه یازیلش دعا کتابلری اوقویوب
 ترجمه ایتکله اوغراشمقده در [۱] .

*
 * *

[۱] رادلوفک ترجمه حالینه دائر بو معلوماتی ، موسقوا شرق دیللی معلملرندن
 ولادیمیر غوردلفسکی نك ، « تورک درنکی » نك ۳ نجی ضایعینه یازدنی مقاله دن استنباط
 ایتدک . ده ا زیاده تفصیلات آلمق ایسته ینلر مأخذیمزه مراجعت بویورسونلر .

ویلهم لودویخ طومسن دانمارقه لیدر. ۱۸۴۲ سنه سنده طوغدی. تحصیلنی قوپه نهاغ ده اکیلا ایتدکن صوکر، فینلاندا، روسیه، آلمانیا وایتالیا و فرانسه ده سیاحت و تتبعاتده بولونه رق، وقوف و معلوماتی آرتیردی؛ و ۱۸۷۱ سنه سی قوپه نهاغ دارالفنوننده مقایسه لی لسانلر علمی درسی نك مدرسی (پروفیسوری) اولدی. طومسن مملکتک تمیز و افتخارینه مدارا ولان دهالرندن عد اولونیور. معلم طومسن ك لسان علماسی آراسنده دهاسنی تصدیق ایتدیرن، اونی بوکون بولوندوغی یوجه موقعه یوکسه لتن وانتشارلریله علم عالمنده بر دور یاپان اثرلری شونلردر:

۱. — «جرمن لسانلرینك، فین - لاپ لسانلرینه تأثیری حقتده». بو اثر دانمارقه لسانیه یازیلشسه ده سیوه رس Siverse طرفندن ۱۸۷۰ سنه سی آلمانجه یه ترجمه اولونمشدر. طومسن ك بومهم اثری برلین آقاده میاسی طرفندن ستویج اولوندی.

۲. — «فین و بالطیق (لیتوالاتیش) دیلاری آراسنده مناسبات». بوابکی اثر، فین، بالطیق و جرمن لسانلرینك تاریخ و تکاملنی، بربرلرینه تأثیرلرینی بیلیمك ایچون پك چوق اهمیت حاضردر. ایکنجی اثرده طومسن ك انسانی حیرته دوشوره جك درجه ده فطانت و نفوذ نظر صاحبی اولدینی کوریلیر: مثلاً مؤلف، تصادفاً طانیشدینی لیفلاندیالی برکیچی نك تکلمنه دقت ایدره ك، غائب اولق اوزره بولونان (لیف - Live) لسانی تعین، تفریق و تدقیقه موفق اولمشدر!..

۳. — Inscription de l'Orkhon déchiffrées par W. Thomsen. Mémoires de le Société Finno - ougrienne عنوانی مجموعه ده طبع و نشر اولونمشدر. نجیب حاصم بك افندینك «پك أسکی تورك یازیسى»، طومسنك اشبوا ثرندن اقباس اولنه رق یازیشدر. تورک لره طومسن ك طانیلوب تحیل اولونمه سنه اصل سبب بو اثرلریدر. ویله لم طومسن ك صایدیغمز غایت مهم اثرلرندن باشقه قیمتدار درساری ومؤلفاتی موجوددر. ۱۸۷۶ و ۱۸۷۷ سنه لرندنه انکلتیره نك اوقسفورد

دارالفنوننده ویردیکی ، « اُسکی روسیه واسقاندیناویا آراسنده کی مناسبات وروسیه دولتک منشای » عنوانی انکلیزجه قونفهرانسلی بوجله دندر [۱] . صوگ زمانلرده معلم طومسنده ، رادولف کبی طورفانده بولومش اُسکی تورکجه دعالری حل وقرائت ابله اشتغال ایتمکده در . « جورنال آزیاتیک » ک صوگ نسخه سنده ، طومسن طرفندن اوقومش برمتن مندرج ایدی .

موسیو طومسنک طوغیشینک ۷۰ نجی سنه سی تبریک اولونورکن ، دانیارقہ قرالی حضرتلری ، مملکتک مدار شرفی اولان بوداهییه ، اک معتبر دانیارقہ نشانک اک یوکسک درجه سنی ویرمش اولدیغی ، شمدی شو سطرلری یازارکن خبر آلهرق پک سويندک .

ت . ی

مورخ لئون قاهون ومعلم بارتولده کوره

چنکیز خان

(باشی برنجی صاییده)

افندیلر ، ابوالغازی بهادر خان ، چنکیزک شمالی چین ایمپراطورلری علیهنه حرب آچه سی اسبابی بیان ایدرکن شویله دییور : « صوکره ، مونقول اعیانی برحله طوبلایوب دیدی که چین قفقورلری ، یعنی آلتون خاقانلری ، نیم آتالریمه ، نیم قاردهش - اوروغمه پک چوق ضرر دکدیردیلر . شمدی ، تکرری تعالی بکا نصرت ویریور ؛ بوچین اولیکه سنده آتالریمک ، قاردهش - اوروغمک حقارینی دعوی قیلمق اوزره بکا فرصت وقوت ویریور . » ابوالغازینک بو فقره سنی مورخ لئون قاهون ایضاح وتفسیر ایدیور : چنکیزک آتالریم ، قاردهش - اوروغم دیدیکی بوتون تورک ملتی ایدی ؛ اوغوز خانک ، قیرقوردک (بورتہ -

[۱] طومسنک ترجمه حالىنه دائر بزه معلومات ویرمک لطفنده بولونان آلمانلی مستشرقلردن (فون لوق = Von Lecoq) وانکلتاره لی مستشرقلردن (ویلیه مس = Williams) افندیلر حضراتنه تشکراتمزی عرض ایدررز .